

А-811 ОРЕДІО ДУАКО

420749

Замежінь

2-12
Ціна 8.— н. м.

Д-814-3.

A240719

ФЕДІР ДУДКО:
ЗАМЕТІЛЬ

14

13

012

011

08

07

05

01

20

Ш6 (48ир) 6

Д 81

75

Всі авторські права застережені

А 240719

Окладинка роботи С. БАБУЛЕВИЧА

ФЕДІР ДУДКО

ЗАМЕТІЛЬ

ОПОВІДАННЯ

1948

АВГІСБУРГ

ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна
2010 р.

Д-814-3,

4310
A240719

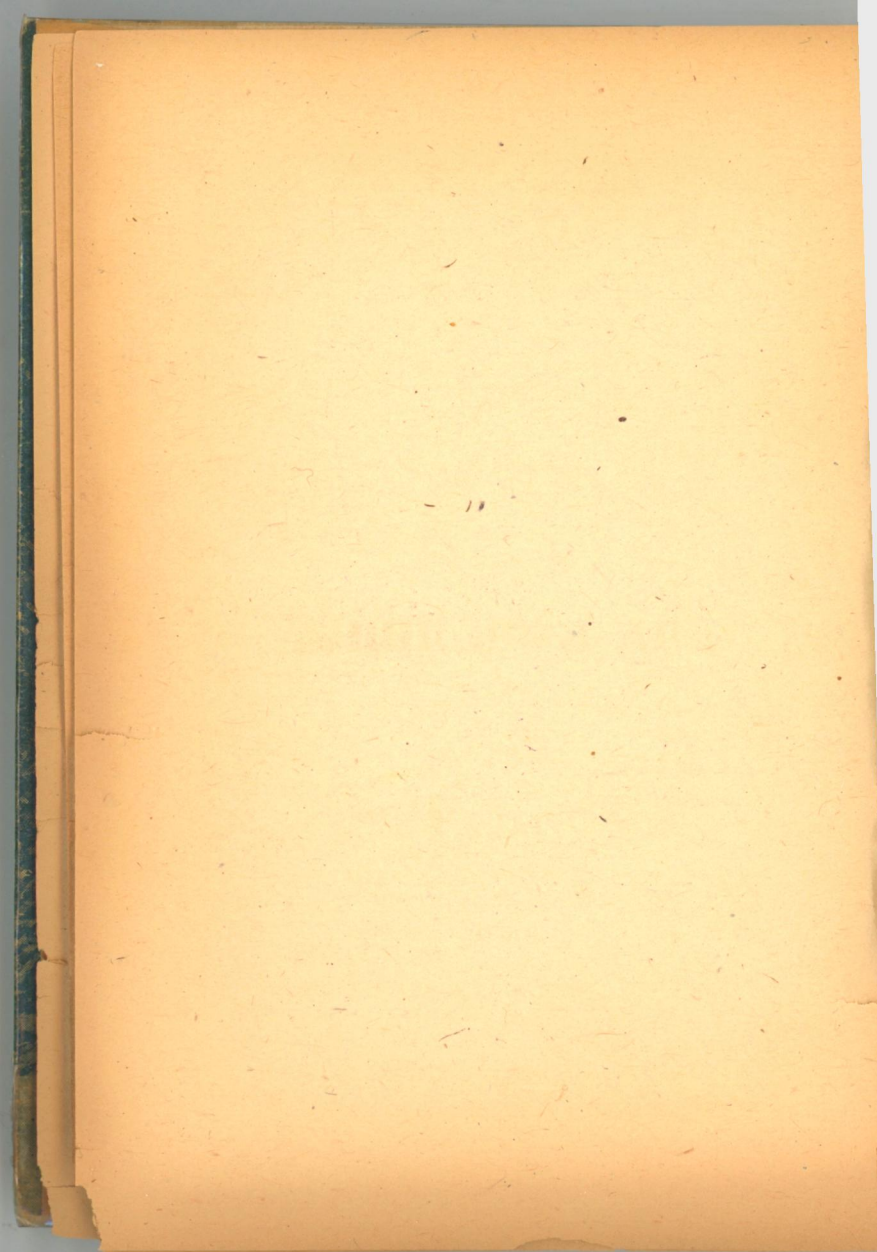
Центральна наукова
бібліотека
ІНЗ. М.

Друк: Українська Друкарня Б. Ігнатів в Некарсульті.

Herausgegeben mit Genehmigung der Mil.-Reg. Deutschland
Nachrichtenkontrolle, Aug. 46.

48

БІЛА КОРОЛІВНА

Ця мила казка може й не для вас,
Творці бетону: надто вже наївна.
А я люблю, як у вечірній час
Сопілка заспіває переливна.

Максим Рильський.

Кажуть — нема вже більш русалок. Ніде.
Можливо. Пущі зникли, обміліли річки.
Що дивного, що вони могли перевестися?
Але в Сеймі русалки ще є.

Вийдіть на беріг рано-ранесенько, коли
сонце от-от тільки підбивається і ніжними ро-
жевими пальцями розгладжує похмурі змор-
шки на глинястих урвищах. Вийдіть і поди-
віться. І ви побачите на мокрому пісочку по-
між слідами дрібних гусячих лапок свіжі від-
тиски маленьких русальчиних ніг. Гляньте на
сивий верболіз — на вітах його волосся з
мокрих русальчиних кіс. А з прозорих глибин
ріки, тихих і непорушних, хтось пильно ди-
виться на вас журними, синіми, чистими, як
ранішня роса, очима. Так і знайте — то ру-
сальчині очі. Або що ви скажете на ті розгуб-

лені квітки з русальчиних вінків, що тихо плывуть водою чи розкидані скрізь на золотому пісочку?

Ні, ні — в Сеймі живуть іще русалки! Скаже це вам кожен, кого не поспитайте: чи сивий дід з-під Батурина, що прожив свій вік над Сеймом, чи молодик-козак з Нових-Млинів, чи рибалка з Дудчиних хуторів під Сосницею — усі вони знають, що живуть іще русалки в чистих, як сльоза, прозорих, мов кришталі, старих водах тіняво-зеленого тихого Сейму.

Нащо краще: сам я малим хлоп'ям проживав колись у свого діда понад самісеньким Сеймом і сам їх бачив.

Розповісти вам про русалок?

Знаєте, вода у Сеймі чиста-чиста, прозора-прозора і — пахне. Ввійдеш теплим, м'якеньким, як шовк, пісочком до коліна у річку, набереш води в жменю, піднесеш до носа — пахне. Чимсь таким свіжим-свіжим, молодим-молодим, невинно-зеленим. Як ніжна водяна травиця. Як...

Та чи були ви коли на Сеймі? Ні? Шкода!

Старий-старий Сейм і старі його задумливі води. Вгляньтеся у води Сейму — і ви побачите прозорі, як скло, блискучі краплинки чистих сліз молодій княгині Ярославни: допливають з Путивля аж до цієї пори. Вгляньтеся в Сейм — і ви побачите живі відблиски заплаканих очей молоденьких козачок, що в тихій задумі стоять над водою — виглядають

з далеких походів своїх запечених на степовому сонці войовничих лицарів. Вгляньтеся в води Сейму — і ви побачите там білі виблиски струнких колодн старої батуринської палати: пливуть собі тихо, задумливо, сумно, минаючи зелені береги, золоті піскові коси, пливуть у Десну, в Дніпро, до Чорного моря, бо-знає куди вони пливуть, білі відблиски колодн старої батуринської палати. Чого-чого ви не побачите там, у блискучих водах старого Сейму — вгляньтеся тільки!

А панна Люда, пишнокоса генералова донька панна Люда, що на горбі в білому домі із своїм старим батьком-генералом жила, бачила у водах Сейму навіть те, чого ніхто, як не вдивлявся, побачити не міг.

Підбіжить було до води, підбере на колінках легку білу сукню, нахилиться і показує мені пальцем у воду:

— Дивися, бачиш — біла королівна у воді?

Вдивляюся. До самісенького дна сягаю оком — нічого не бачу. Бачу голубе небо у воді, бачу великі білі хмари, а королівни не бачу.

— Та куди дивишся! Та ось, бачиш — очі голубі-голубі, коси довгі-довгі, сама зся в білому. Ну?

Я бачу Людин виблиск у воді: біла-біла сукня, голубі очі, золоті шовкові, як у русалок, коси, а королівни не бачу.

— Не бачиш? Що?... Ха-ха... Ах, ти ж капшук малий!

І, простягнувши до мене руку, маленькою

долонею пустотливо розкудовчує на голові волосся і, дзвінко сміючися, тікає в сад.

Кидаюся за нею.

Лискає перед очима в мене її струнка з голубою під'вязкою нога на перелазі, шурхають бур'яни — і Люди нема. Зникла. Але ось визирає з-за стовбура липи, кидається звідти в кущі порічок, вертко, як дзиґа, в'ється між деревами і раптом стрілою несеться по розчищених доріжках угору.

На півдорозі до білого дому покидаю Люду: прудконога, метка — не наздоженеш. Хіба що іноді за кінчик коси вхопиш. Ну, тоді дудки! Цупко тримаюся довгих кіс — не відпущу без покути.

Спускаюся до Сейму. Нахиляюся до воді.

— І де вона ту королівну бачить?

Вдивляюся. І раптом починаю бачити. В легенькій білій сукні, з довгими косами, з голубими, сміхотливими, як у Люди, очима. Ну, зовсім, як Люда! Вилита Люда!

Ось посувається... Ось злодійкувато простягає наперед руки...

Хочу тікати і раптом, скрикнувши, чую, як хтось іззаду затуляє мені руками очі.

Впираюся ногами в пісок і притискаюся плечима до чийось твердих колін.

— Ага, це Люда! Ну ж, знатимеш мені!

Обхоплюю обіруч її ноги і рвучко кидаюся наперед.

Люда скрикує, падає горілиць на пісок, а я мігцем кидаюся на неї, сідаю верхи впоперек

стану і прудкими пальцями починаю лоскотати її груди, шию, тверді гнучкі боки.

Кричить, заходиться реготом Люда. Аж плаче — так регочеться.

— А що, будеш?

— Ні, ні, не буду вже!.. Пустити!.. Червону коробочку, що на комоді в мене, подарую — тільки пусти!

Коробочку?

Пускаю.

На м'якому піску відтиски маленьких Людиних черевичків. А між ними, від води в край саду попід розлогі верби — нічні сліди дрібних босих ніг.

— Людо, це русальчині сліди?

Люда витрушує пісок із волосся і дивиться.

— А то ж чий! Хіба не бачиш? Ось подивися.

І, скинувши черевик, примірює ногу до маленького русальчиного сліду.

Точнісінько. Як вилита, русальчина нога в Люди. Аж дивно!

— Що? Бачив? Ось почекай — я скоро втоплюся, стану русалкою, а тоді не підходь мені до води близько. Так от і вхоплю!

Люда іде по червону коробочку додому, а я стою, вдивляюся в воду. Королівна з думки мені не йде.

Раптом щось плескає на Сеймі. Що це?

Розходяться круги по воді. Гойдаються велетенські купи хмар на ріці.

Невже то русалка рукою плеснула? Ач яка!

Біжу під вербу, нахиляюся, хапаю грудку землі і жбурляю в річку. Пожадливо проковтує Сейм земляну грудку і знову розходяться по ньому круги.

— А ти ж тут що робиш? У сомів стріляєш? Перелякано озирваюся.

Генералів конюх Андрій. Високий, міцний — чистий тобі Голіят. Веде до ріки коні напувати.

— В королівну стріляю.

— В кого, в кого?

— В королівну... Що у воді живе...

— А де ти її бачиш? Покажи, зараз спіймаю. Очі в Андрія сміються.

Із заздрістю дивлюся на його міцну могутню постать, на могутні м'язи на руках, на кучеряву голову. А й справді — чому б Андрієві не спіймати її! Такий здоровий, дужий. Дужчий за всіх у околиці. Вже не один парубок нахвалявся покласти Андрія під себе, то де там: усіх подолав! Перший плавець на Сеймі: двадцять разів одним запустом туди й назад ріку перепливає. Що йому — пірнув і витяг королівну за косу з води!

— Коли вже нема. Сховалася.

— Шкода! — каже Андрій і пускає коні до ріки. — А яка ж вона?

— А така зовсім, як Люда. Точнісенько. Уся в білому, довгі коси має...

— Як Люда, кажеш?

І повертає голову до білого генералового дому.

Веселий, чистенький, під сірою бляхою — як яечко, біліє на сонці межі деревами веселий генералів дім.

Коні заходять у ріку, стають, витягають шиї й пожадливо смокчуть голубу сеймову воду. А Андрій стоїть, виймає кисет із кишені, крутить цигарку. Кисет оксамитовий, чорний, з блакитною шовковою стьошкою.

— А я знаю, чия це стьошка. Це — Людина стьошка. Люда її подарувала тобі.

Андрій перестає крутити цигарку й пильно дивиться на мене.

— Таке! А то чому ж би Людина? Моя.

— Ні, Людина! Вона в Люди була. Я знаю.

— Багато ти знаєш! — і швидко ховає кисет до кишені.

— А ось і знаю! А скажи, чому ти Люду цілуєш і королівною звеш?

У Андрія аж тютюн з папірця висипався на землю.

— Що, що?

— А он там, у саду, в альтані — пригадуєш? Що, може не казав? Вхопив Люду за плечі, підняв голову, поцілував і кажені: — Моя ти князівно! Ще раз поцілував і знову: — Моя ти королівно ясна!

— Слухай, хлопче, бреш, та не забріхуйся.

Ласкаві очі під лискучим дашком нового кашкета стають колючі й миготять в них зловіще блискучі іскорки.

— А то не казав може? Спитаємося в Люди.

Мовчить. Ніздрі роздуваються, мов той міх у кузні.

— А ти бачив, чув?

— Бачив. Я в малині в нашому саду стояв і крізь штахети бачив.

— Брешеш ти — ось що!

Андрій раптом відвертається від мене і, широко ступаючи, іде до ріки. Хапливо роздягається, христиться, кидається в воду і, дзвінко плескаючи долонями, пливе. Вертається, сідає на коня, робить круг по воді, припливає назад.

Коні повиходили на беріг, стоять. Блищать на сонці, мов ляком облиті.

Андрій одягається, надіває кашкета на голову й махає рукою на коней:

— Н-но!

Голос сердитий. На мене ані зиркне.

Але ось зупиняється.

— Щоб ти нікому про це не казав, чуєш? Щось подарую тобі. А почую, що розбрехуєш — спіймаю й у річці втоплю. Пам'ятай!

Мовчу. А він повертається, великий, здоровенний, і, тяжко ступаючи, простує за кіньми.

Що ж він подарує мені? Ось якби ті гудзики скляні, що на камізельці в нього! Зелені-зелені, мов жуки блищать... Але чого він каже, що я брешу? Не брешу — їй-богу, ні! Я бачив...

І пригадується мені — не те тільки я бачив. А хіба у возовні не садовив Люду собі на коліна й не цілував її? А у березняку на мо-

гилках? А ось там, в осокорах?

Брешеш, каже... Який!

За рікою — свист. То малий Левко свині пасе, побачив мене, знаки подає.

Ех, перецлисти б човном на той бік до Левка! Умовитися б, як уночі на нічліги на вигін із хлопцями втекти!

Але не важуся: ану ж побачить дідусь із вікна — лиха не обберешся.

Стрімголов, заломивши голову, як загнuzданий кінь, лечу до дідуневого садка. Треба б клею з вишень наколупати, перед обідом попоїсти. На город побігти — маку наломати, подивитися, чи не п'ють соняшників горобці, нарвати дудок із гарбузиння. Бугаєм гудуть ті дудки — слухати любо. Звідти до повітки — через голову на свіжому снінi поперевертатися. Звідти до клуні — по кроквах аж під самісеньку соху по теплі гороб'ячі яйця полізти...

Густий-густий дідунів сад, аж темно під деревами. Під віттям темно-зелені сутіні, між деревами на траві соняшні плями кричать, а вгорі — біло від хмар і ніжна прозора блакить голубіє. Гарно.

Десь ракша у вишнях кричить — нагнати б її!

Задержши голову догори, підкрадаюся і враз шпарко вириваю босу ногу з трави: кропива.

— У-у, чортове зілля! І навіщо її Бог створив! Ну, чекай же!

Вихорем влітаю в дім. У хаті — нікого. Мухи на соняшному вікні гріються, пустують,

дзвенять у повітрі скляними крильцями.

Приставляю ослін, здіймаю з кілка над дідуневим ліжком стару заржавілу запорозьку шаблю — дід мого діда нею ще воював — виймаю з піхви і, махаючи нею в повітрі, біжу в сад.

— Ну, тримайся!

Безсило схиляє кропива свої волохаті голівки на підкошених стеблинах і падає мені покірно під ноги.

— Так її, так! Рубай, трощи, січи, криши бісового ворога! Не шкодуй!

Озираюся.

Старий генерал у своєму саду в кущах стоїть, крізь штахети на мою роботу дивиться. Сивий, високий, стрункий, бадьорий — у куртці з блискучими гудзиками.

— Рубай її, погань! Січи, хлопче!

Вузенькі щілки ласкавих очей пирскають сміхом.

— А дідуневі побіжи-скажи, щоб по обіді у кончину*) приходив грати. Чекатиму, скажеш.

Дідусь із генералом сидять у білому домі, в прохолоді зелених сутінків у кончину грають, а я з повною пазухою грушок стою за вербами коло Сейму, жду — не діждуся, коли вже Мотря з Домахою нарешті наговоряться, воду додому понесуть. Мигцем тоді на човен і гайда на той бік.

— ...Одно, сестро, знають — усе по малинах

*) Старовинна українська гра в карти.

та по кущах потай від єнерала ховаються... Ой, парубче, парубче, не рівню собі облюбував! З ким-ким, а не з паннами знайся. Ой, лишень, дивися, щоб якого лиха з тих любощів не скоїлося!..

— А я ще й те, голубко, скажу: вона батькові вухом не веде... Все реготи, та теревені, та пустощі, та ка-знає що. Дограється... Ой, дограється — правду, голубко, говорю! На старість єнерала у славу введе. Покиль що — воно нічого, а якщо до чого дійде — тоді, голубко, що? Не випадає так панні за парубком уганяти...

— Еге-ж, еге-ж... Кажуть би то, ніби...

Ну, і чортові ж цокотухи! Та доки ж ви, доки до лиха отут стоятимете, язики від костриці вичесувати будете!

Прохогом із-за верб.

— Мотре, там Панас тебе по всіх усядах шукає — корова роги зломил!..

— Ой, лишенько! Ой, світе ж мій ясний!

Підхоплюють молодички на гнучкі коромисла тяжкі дубові відра і, дрібно перебираючи ногами, поспішають швиденько додому.

Хе-ге, позбувся... Ну, Левку, гостя жди!

Ех, і спокушає ж мене Левко тими нічлігами! Ти, каже, тільки трохи тютюну в дідуня украдь, а там уже все гаразд буде. Вогнище розкладемо за рікою, картоплю пектимемо, про страшне хлопці розповідатимуть...

Кортить хоч раз на тих нічлігах побувати!

— То ти ж дивися — тютюну не забудь! Та

трохи там сірників, чуєш? А як свисну — нишечком через вікно та просто кущами попри генералів сад до ріки... З Терешком на березі ждатиму... Чув?

Поспішаю. Покіль у кончину в білому домі грають — треба тютюну накрасти, сірників припасти, трохи цукру в кишені хлопцям набрати, груш, яблук, слив натрусити. А ввечері — Мокрина тільки б не підгледіла!

А ось уже й вечір. Уже й поночіти стало. Загули жуки, кажани задріботили чорними крильцями. Тиха ніч на землю лягла.

Спить сп'янілий від денної спеки старий чорний сад. Високі тополі, мов ченці на молитві, стоять, не ворухнуться. М'якою ходою нечутно помежи деревами місяшне світло ходить.

Чути — дідусь лямпу гасить, крекче, на бік повертається. Тихо. Лише трав'яні коники безупинно за вікнами стрекочуть та м'яко цокає на стіні за дверима старий-прастарезний дзиґар.

Виставляю голову з вікна. Слухаю.

Деруть деркачі за рікою. Краплі з дерев крапають. Нічний птах чорною тінню перелетів над генераловим садом.

Страшно.

А де ж Левко? Чому не свище? Обдурив?

Світлячки з трави вовчим оком світять. Далеко за Сеймом десь торохкотить на селі дзвінке калатайло.

Раптом щось шелестить у кущах. Відьма?

Простягаю швиденько руку — вікно причинити, коли змовницьким шепотом щось раптом із кущів:

— Чом не вилазиш? Агов! Швидше! Терешко там коло човна жде.

О, бач, де він! А казав — свисну.

Лізу.

Прокрадаємося кущами попри генералів сад. Шурхають кущі, тріщать бур'яни під ногами. Тихий Сейм сріблом блищить, у скляній воді ясний місяць купає.

Враз щось шумно, мов сполохнута перепілка, пурхає в кущах за штахетами і дрібно лопотить ногами по лопухах.

Завмираємо.

— Русалка! — шепоче Левко, і я чую, як серце гупає мені в грудях і жах холодним слимаком лізе по обличчю.

Виряченими очима дивлюся в генералів сад і бачу, як біла русалка, перепурхуючи через кущі, швидко біжить у глибіню саду. Миготить на місяці біла русальчина сорочка, в'ються гадюками золоті коси, блищать босі маленькі ніжки...

Але чому не до ріки біжить русалка, а біжить угору, до білого дому, що, мов заворожений, спить у срібному місяшному сяйві?

Тихо. Стоїмо. Поворухнутися не сміємо.

І ось бачимо, як виходить щось темне з чорних кущів, озирається, прислухується і простує садом до Сейму. Підходить до ріки, дивиться, як сліпучими цятками розсипався мі-

сяць у водах, і тихо, безшумно прямує берегом до сонних осоко́рів.

І раптом журно рветься з молодих грудей в оксамитову тишу ночі:

Ой, у полі три доріжки різно,
Ходив козак до дівчини пізно...

Андрій! Андрій! Генералів конюх Андрій!

А пісня стелеться в прозорій місячній тиші. І слухає її припи́шло тихий Сейм, і сонний білий дім на горбі, і чорні тополі, і росяний вигін за рікою...

А на ранок — немов і не було нічого, немов чарівний сон приснився вночі. Сліпуче сонце на небі, зникло срібло з блискучих сеймових вод, тріпочеться листя на тополях, щасливим сміхом бrenять пташині голоси в зеленій гущавині саду. Люда в білій сукні пурхає по доріжках, виспівує безжурних пісень. Старий генерал сидить з газетою в руках на веранді білого дому. Ходить Андрій коло возовні, миє блискучі жовті колеса генералової брики. І все видається казкою — і сама ніч, і срібний місяць, і білі русалки, і дзвінке калатайло... І не йметься віри, що хтось таємничий живе в чистих водах старого тихо-го Сейму.

Лише на мокрому пісочку попід вербами — свіжі сліди маленьких, як у Люди, русальчих босих ніжок...

* * *

Дні за днями, мов ключ осінніх журавлів, і ось враз — гучні Людині іменини.

Пригадую.

Гомін у старому саду, молодий сміх, шепоти по темних альтанах. А в білому домі — світлом вікна горять, гримить фортеп'ян, шурхають пари по блискучій підлозі. Дзвін посуду на освітленій японськими ліхтариками веранді, дзеленькіт келихів, громові вибухи тостів.

На березі за перелазом — також кипить. Пищить скрипка, гуде жуком бубон — ходить хвилями танок у густій юрбі дівочих керсеток і білих парубоцьких сорочок.

— Бу-бу-бу-бу...

— Ті-лі-лі-лі...

І викрики веселого сміху.

Ллється безжурність у тиші літньої ночі. Високі тополі в чорних ризах стоять, прислуховуються. Моргають зірки в прозорих висотах. Чорна ніч лежить на землі, ворочає темними пукатими очима — заснути не може.

Тільки там, на подвір'ї перед генераловою возовнею, де повно фастонів і розпряжені коні міцними зубами задумливо хрумають лугове сіно, незвично-тихо, глухо. Нікого. Усі конюхи на березі, де — тілікання скрипки і пишхате гудіння гомінкого бубона.

Один тільки Андрій — бідний Андрій! — самотньо сидить упоперек брики і, напружено

сціпивши зуби, дивиться тоскно в сад.

Прислухаюся до далекого бренькоту фортеп'яну, до задумливого хрумання лугового сіна на міцних кінських зубах і підіймаю голову вгору. Небо тихе, задумливе. Тисячами дірочок світиться його велике чорне покривало.

— Андрію, чом на беріг не йдеш, не танцюєш?

— Іди, іди, сину... Я прийду ще... Зуб мені болить... Іди!

Бідний Андрій — зуб у нього!

І я біг у сад, за сад, до гомінкого бубона.

А Люда! Мов той метелик, пурхає з дому в сад, із саду до возовні, від возовні до Сейму, де регіт скрипки і гомін бубона. Хапає Гната Бондаренка і, повихуючи боками, пливе з ним у гущу дівчат. А звідти знову в сад, а з саду знову до возовні — і пропаде.

— Людо, Людо! — гукають за нею. — Де Люда? Не бачили?

Нема Люди, пропала.

Біжу до возовні — знаю, де Люда. Там де з прозорих глибин тисячами дірочок світиться темне покривало ночі й де задумливо хрумає на міцних зубах запашне лугове сіно.

— Людо, Людо! Кличуть тебе!

Швидко виривається з цупких Андрієвих рук.

— Що? Кличуть, кажеш? Зараз прийду. Біжи — скажи, що зараз. Тільки не кажи нікому, де я. Чуєш?

І повертається до Андрія:

— Годі, Андрійку!.. Годі!.. Що то тобі до голови не знати що прийшло?

Знову до мене:

— Ну, біжимо із тобою! Наввипередки.

І знову пурхає в саду, і знову плаває на березі у безжурному танці.

А незабаром знову:

— Людо! Людо!... Де Люда поділася?

Але не було вже Люди ніде — ні в саду, ні на березі, ні коло возовні. Пропала Люда.

Вже гості роз'їжджатися почали, вже нічні півні вдруге проспівали, а Люди не було.

Вернувся дідусь від генерала додому, поклався до ліжка й я. А Люди не було.

А ранком, коли було повно сонця в хаті й безжурним цвіріньканням гомонів сад, вбігла Домаха і швидко, сорокою до Мокрини:

— Ой, що там діється, сестро — страсті Господні! Андрія з панною накрили вночі, прибіг єнерал і застрілив його на місці. А панна збожеволіла й кинулася до Сейму. Старий єнерал теж збожеволів. Понаїздило поліції повно. Таке там, голубко, діється!

І стрілою з хати.

Ну, ще зроду, здається, не носили мене так прудко ноги, як тоді! Просто з постелі — до возовні.

Повен двір людей. Там, де ще недавно стояли фастони й де хрумали сіно коні, — всім розпоряджають якісь пани з міста в синіх од-

ностроях із блискучими срібними гудзиками. А у возовні, увесь накритий полотном, лежав непорушно на возі труп. То — Андрій.

Біжу до Сейму. Там також повно людей. Коло самої води бачу старого генерала. Сорочка на грудях розхрістана, волосся стовбуром на голові. Нахилився над рікою, показує пальцем у воду і, хитро підморгуючи очима:

— Хі-хі-хі... Русалка!... Хі-хі-хі-хі...

І повертається до людей.

Дівчата всі врозтіч. Пробігли в мене мурашки по тілі — і я також слідом за ними заштахети.

А генерал:

— Хі-хі-хі-хі... Русалка!... Хі-хі-хі-хі...

І дикими очима навколо.

* * *

Коли похмурій сутіні осіннього дня хлюпотить дощ над землею, без громовиць і без огню в хмарах, як уліті, подібний тоді Сейм до величезної щітки, що простягає довжелезну щетину до самого неба. Сизий тоді він і непривітний, і мокрі верби вдовиними слъозами мийються, плачучи за днями золотими. Холодний вітер гуляє в кошлатому вітті саду, згупанням трусить на мокру землю стиглі антонівки й пізні сливки і б'є у шиби мокротною слъозою. Гнуться горді тополі й тоскним шелестінням осокорів повна земля навколо.

І хоч хитають головками мокрі айстри в саду й пишні жеоржини в квітниках чекають безнадійно на ліпші, щасливіші дні — сумний похорон відспівує душа по radoсах літа. І сном, далеким сном видаються соняшні полудні, коли поважний чорногуз клекотів на вершечку старого ясеня, коли біла чайка кигикала в зеленому болотці, з купини на купину перелітаючи, коли стрілою різали чисте повітря над синім дзеркалом Сейму веселі ластівки...

Пригадую — довго просиджував я осінніми днями на теплій лежанці і з страхом дивився крізь мокрі шиби вікон на сиву щетину Сейму.

Слухаючи, як гупали яблука в саду, я думав про пишнокоосу Люду, про чорнобривого Андрія, про сивого старого генерала.

Чому, завіщо застрілив генерал Андрія? Що він кому лихого заподіяв?

А Люда, Люда!.. І забажалося ж їй русалкою, білою королівною на дні Сейму жити! Холодно, тоскно у сивих похмурих водах, а що ж буде взимі, коли скує мороз Сеймові води міцною кригою?.. Бр-р...

З вікна крізь штахети видко за деревами сумний осиротілий генералів дім. З того часу, як утопилася Люда й помер у божевільному домі в місті старий генерал — стоїть він замкнений, сумний, із зачиненими віконницями. Засипав вітер веранду сухим пожовклим листям, і страшно перейти попри нього: казали, що чорні духи вночі никають по генералових

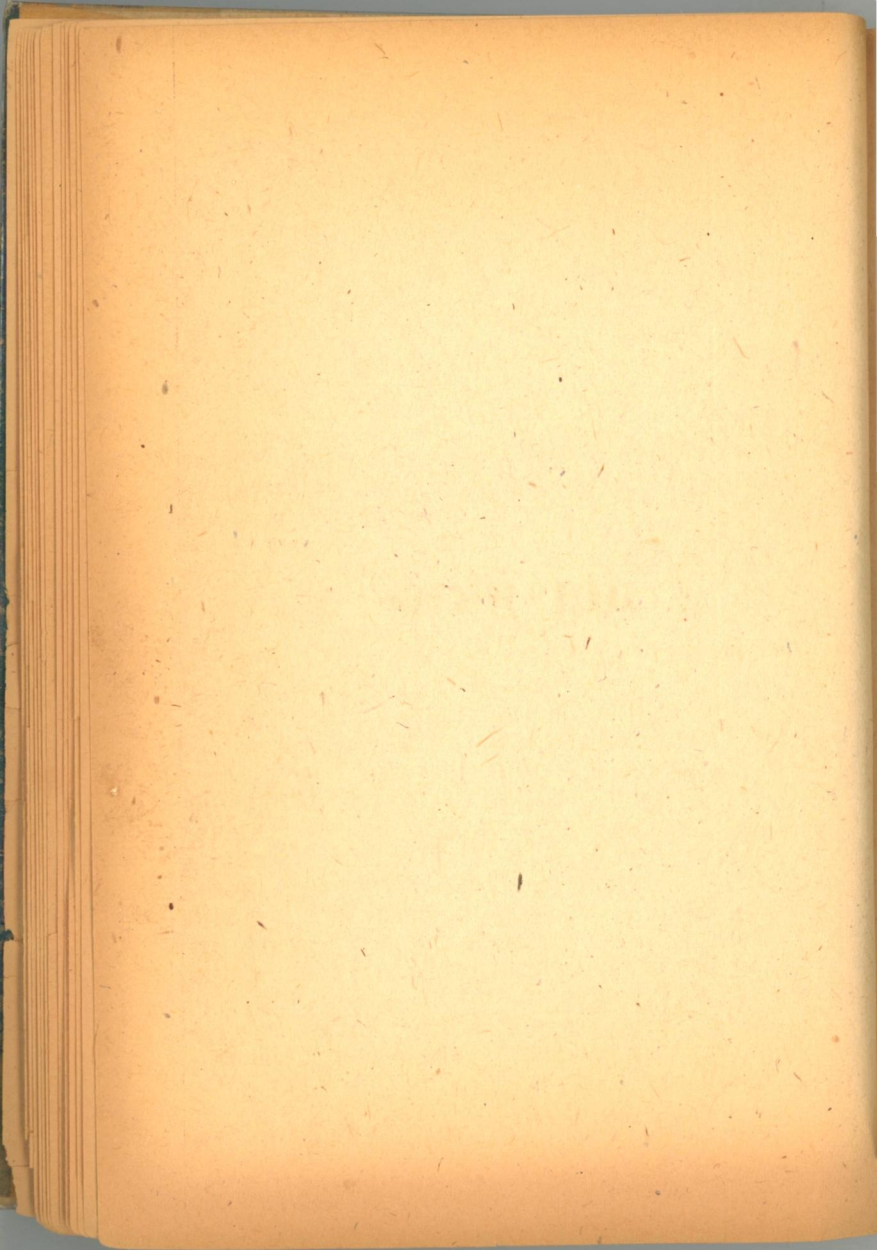
покоях, а молодиці навіть чули, як кричали вони на даху котячими голосами.

Не грав уже мій дідусь у кончину — не було з ким грати. Тихо сидів із спущеними на кінчик носа окулярами й читав щось цілими днями у величезній грубій книзі.

А Домаха з Мокриною те тільки й знали, що шепотілися. Я знав, про що вони шепотілися, й мене обіймав жах.

А за вікнами було сумно і гуляв тужний вітер у кошлатих вітах саду. І хоч хитали айстри мокрими головками за вікном і пишні жеоржини чекали в квітниках на ліпші, щасливіші дні — тужний похорон відспівала душа по коротких радощах життя людського. Дивного, мені незрозумілого, таємничого людського життя.

ДІД ЯКІВ

Як тепер, бачу його перед собою. Сивий, кремезний, похмурий, мов старий порохнявий пень, із сивою кудлатою бородою, з нашорощеними, поруділими від люльки вусами, з гострим поглядом вилинялих старечих очей, що страшно зиркають з-під важких, насуплених брів. Чорна, закурена люлька в роті, що завжди шкварчить, сопе і точить тоненькі звійки диму мішаного запаху міцного бакуну й ароматного вишневого листа. Широкі, підперезані тонким очкуром, вибійчані штани з довгою матнею і важкими пазухами, що висять іззаду на холявах. У старій, поруділій від дощів і сонця смушковій шапці, що її завжди носить на голові — і взимі, і вліті. Як тепер, чую човгання його важких шкапових чобіт, рудих, як іржа, і старих, як сам він, і тяжке крехтіння, що вже здалека давало знати, що йде дід Яків і завжди нагадувало мені скрип старої сухої осики в пасіці за садом.

Дід Яків... Якою загадковістю віяло завжди на мене від цієї похмурої, насупленої, таємничої постаті!

Я був тоді маленьким хлоп'ям, жив на хуторі у свого діда і ввесь день, зраня до вечора, бігав на своїх прудких ногах по великій просторій садибі, поспіваючи всюди, де було треба й не треба. І серед широкого привілля, повного радощів сонця, безмежної блакиті неба, зелених килимів левад, піль, пастівників і сіножатей, широкого шуму лісів із таємничим гомоном густого верховіття і дивною симфонією дзвінких пташиних співів — серед цього безкрайого моря яскравих барв і чистих тонів у моїй дитячій уяві завжди виростала, як з'ява чарівного маґа, повна таємничої загадковости, казкова постать старого діда Якова.

Дід Яків — як тепер, бачу його перед своїми очима.

Ось важкою ходою, з сопінням і крехтінням, без свитки, розхрістаний на грудях, підходить він до мене.

Через одно плече висить у нього на мотузці плетена з лика козубенька, через друге — стара почорніла торба.

— Діду Якове, куди йдете? — питаю, стоячи за розлогим кущем порічок, на якому рясними низками, як пишне намисто, червоніють криваві, доповна налиті кульки стиглих ягід.

Я завжди розмовляю з дідом Яковом, стоячи за деревом або за кущем. Боюся: а що, як спіймає старий за руку й поведе (як одного разу вже, регочучись іржавим сміхом, нама-

гався зробити) в густі, страшні, нікому, окрім його одного, невідомі нетрі темних пуц і топких багнищ!

— Куди не йшов би, а вже йду, — загадково відповідає дід Яків сухим, хриплим, як сопіння його закуреної люльки, голосом.

Я пильно стежу за кожним дідовим рухом і з цікавістю оглядаю всю його постать.

— Ходім зо мною, га? — каже він і зупиняється.

З недовір'ям дивлюсь йому в очі.

— Еге, не можна.

— А то ж чому? Ходім!

— Ні, не піду... Боюся...

Я боюся лісу, боюся його шуму, боюся загадкової тиші багнищ із тихим шелестінням осоки, рогами й очеретів, боюся лісовиків, болотяників, водяників, русалок — го-го, яких тільки страхіть нема по тих лісах та водах! Але ж я не признаюся до цього дідові, — мушу щось вигадати.

— Бабуся не пустить, — кажу.

— Оттакої!.. А що тобі бабуся?.. Такий здоровий козарлюга і — на тобі: бабуся!.. Та бабуся й знати не будуть... Ходім!

— А куди? — нерішуче питаю.

Дід Яків смочке люльку і таємниче дивиться в глибинь темної пуці, що починається зараз за садом.

— Підемо в ліс, на багна... Гарно там... Водяний бугай гуде... Деркач дере, кричать перепелиці... Ходім... Зозуля там кує... Розкаже то-

бі, скільки літ маєш жити... Жаби кумкають... В'юни шамотять... Трава там пахне... Ходім...

І, пакаючи люльку, дивиться допитливо на мене.

— А ті бугаї не кусають? — питаю і мене бере жак: вони так страшно гудуть, ті бугаї, аж звідси чути.

— Чого ж би вони кусали? — всміхається дід Яків. — Ні, вони не кусають.

— „Говори! — думаю собі. — Тобі добре так казати. Ти старий, люльку смокчеш — тобі ніхто нічого... А я...”

— А ви не боїтеся, діду, лісовика?

— Лісовика? Чого ж би я його боявся?.. Він добрий, лісовик...

— Добрий? А чого ж усі його жахаються?

Дід Яків плює набік (чудно плює він: цік!) і вдумливо говорить:

— Того жахаються, що ніхто не знає, який він. А він добрий... От що!

— А ви бачили його?

— Кого?

— Лісовика.

— Ще б пак не бачив!..

— І він вам нічого?

— Ет, питаєш таке! Кажу ж тобі, що він добрий.

Спокій, з яким говорить дід Яків, передається мені, і я питаю його далі:

— І водяник теж добрий?

— І водяник добрий. Нікому нічого. Сидить собі у воді, в мулі, вкриється ряскою і те тіль-

ки знає, що бульбушки пускає. Душно йому...

— А що він їсть?

— Їсть водяні павуки, п'явки, в'юни... Він в очереті любить сидіти.

— І водяника не боїтеся?

— Іще чого! Чого б його боятися?.. Ну, ходім!

Цікаво все те, про що оповідає дід. І зозуля, і деркачі, і перепелиці... Але боязко... Де ж пак: — бугай, павуки, п'явки... А лісовик? А водяник?...

— Коли ж не можна, — кажу, — бабуся не пустить.

— Ну, як знаєш.

І дід Яків повертається.

— А може пішов би? Га? — питає ще раз.

— Ні, не можна.

— Не можна, то й не можна... Я сам піду, — каже і, гупаючи чобітьми, відходить.

Широкий, присадкуватий, зігнутий, з сивою кудлатою бородою — він нагадує мені старого лахматого ведмедя, що в книжці в мене намацьований.

Довго із заздрістю дивлюся йому вслід і думаю:

— „Усе він знає... Все чисто знає... І де який птах водиться, і які кубла звиває, і які яйця несе, і скільки тих яєць буває, і як усякий звір зветься, і яка риба у воді буває, і де яка трава росте. І про водяника, і про лісовика,

і про русалку... І не боїться нічого... Ось він який, дід Яків!“

— Діду Якове, а сопілку принесете мені? — кричу йому навздогін.

Дід зупиняється, довго довбається протичкою в люльці і, повернувшись до мене, питає:

— Сопілку хочеш?

— Принесіть сопілку, а я в дідуня тютюну для вас попрошу.

— Ну-ну! — погоджується дід Яків і, човгаючи ногами, прямує вузенькою протоптаною стежечкою до лісу.

Стою серед саду, чую, як гудуть у гарячому повітрі бджоли, дивлюся у високу небесну голуби́нь, де м'яко пливуть тихі, білі, легенькі, як пір'ячко хмарки, і мене невдержно тягне за дідом Яковом кудись туди, в моторошну тишу багон, у шепоти очеретів, у гущавину похмурої діброви, де все таке загадкове, мрійне, де живе тиха чарівна казка.

Десь далеко в лісі глухо калатають клокічки на коровах і тужно гуде пастухів ріжок. Десь далеко воркує горлиця.

Побігти б туди. Подивитися, як пасеться товар на зеленій галяві, побачити, яка вона, та горлиця, зблизька. Але ж боязко — там така чутлива луна в лісі, там лісовик...

І, замість темного лісу, біжу на леваду, де лісовиків нема, де повно сонця і небесної блакити.

Треба якось прогаяти час, покі́ль повернеться з лісу дід Яків. Там під заваленим дере-

вом іще вчора розгорнув я палицею в землі кубло мохнатих чмелів. Цікаво подивитися, що вони роблять тепер. Потім треба покидати грудками землі в копанку серед старих верб, де в зеленій воді плаває багато хвостатих ополоників; звідси податися в кінець саду й подивитися, як на вкритому ряскою тиховодому ставі з чистим плесом посередині, позадиравши догори хвости, шукають чогось каченьята у воді; звідти побігти на косовисько, де дзвенять і шурхають блискучими гадюками у високій траві гострі коси; потім побігти в сад і перевернути догори ногами кадуб із водою, якої для чогось налито туди; треба зазирнути до пасіки, поштурхати тичкою в очко у вулику і, не озираючись, чим-дуж тікати; треба пошпурляти камінцями в опудало на горді, треба похлискати тонкою лозиною дівчат по голих ногах, що полочуть білизну на кладці — го-го, роботи хоч одбавляй!

Час біжить непомітно. Зовсім не счуєшся, як уже прудконога Мокрина, розхитуючи круглими боками, біжить до тебе високою травою — нікуди не сховаєшся від неї! — і ще зда-лека кричить:

— Грицю, обідати!.. Дідусь із бабунею давно ждуть, сердяться...

Ох, і не люблю ж я цих настирливих дівчат! Що б не почав робити, за яку б справу не взявся, в найважніший момент підвернеться котрась тобі під руку й уже ніяк не відчепиш-

ся від неї: то обідати, то чай пити, то інша якась дурниця...

А дома ще й наговорить дідуневі:

— Аж на Хемичівській сажалці знайшла!.. Грудками в жаб шпурляв...

— І куди тільки тебе повітря не носить! — сердився дідусь... — Кілько разів говорено тобі, щоб до сажалок близько не підходив?.. Чекай-но, чекай!.. Там отакі-о зелені ропухи є... Тільки покажеш іще раз туди свого носа, так от і вхоплять!..

По обіді роботи ще безліч. Треба піти до колодязя і, перегнувшись через вогку цебрину, поплювати туди; потім побігти до стайні й послухати, як коні, махаючи хвостами, хрумнуть сіно; потім зазирнути до возовні й подивитися, як, хльоскаючи засмальцованими картами, грають хлопці у хвилики; звідти побігти на край левади, до тихих вільх і, наставивши над очима руку від сонця, глянути на дорогу в кудлатих вербах, що біжить кудись далеко-далеко й никне в зелених житах, там, де визирає з синяви маленька біла церковця. Вбік від тої церковці, саме на середині між сизою стіною старого бору і тим місцем, над яким кружляє яструб у небі, в неясній лілієвій далечині, де сходиться небо з землею, біліє на сонці блискуча смуга пісків. Там, як казав мені дід Яків, тече широка повноводна ріка Десна. Люблю цілими годинами простоювати під вільхами й дивитися в цю туманну безвість із чистими, білими, мов сніг, пісками, таку для

мене недосягну, таку мрійну й загадкову. Вона завжди вабить мене до себе й викликає в моїй дитячій душі нестримне почуття туги за чимось гарним, високим, далеким і недосяжним.

Час біжить. Уже сонце схилилося на захід, уже спала денна спека й стомлено чиргикають горобці на вербах, уже дерева відкидають довгу тінь від себе і десь далеко, на сухій дорозі в полі, затарахкотіли вози, що повертаються додому, а діда Якова все нема.

— Чи не вхопив його лісовик часом? Добрий він — добрий, а того й дивись, як би не вхопив. Не подивиться на те, що дід Яків старий і що в нього люлька в роті. Вхопить і край...

Але ось і дід Яків. Здалека вже чути, як човгають його старі шкапові чоботи й крехтять старечі груди. Таємниче виходить із-за кущів і прямує до саду.

— Діду, гоп-гоп!..

Прудко, скільки стає сили в молодих ногах, лечу йому назустріч. Тепер уже я не боюся підійти до діда зблизька: добре знаю, що він стомився й до лісу більш не піде.

— Сопілку принесли?

— Приніс, сину, приніс. І сопілку, і ще щось приніс... На!

І простягає мені кілька м'яких, оксамитово-ніжних очеретяних колачиків. Потім лізе за пазуху і з-поза розхрістаної на волосатих грудях сорочки виймає пару сопілок. Пахнуть вони якимсь особливим, ніжно-тонким запахом

свіжої молодої кори й залишають у роті гіркавий присмак, коли на них граєш...

Від діда Якова віє прохолодою лісових гущавин, вогким запахом багон, тишею зелених зарослів.

— А я ще щось маю, — каже дід Яків і лізе знову в пазуху.

Очима, повними зацікавлення, стежу за його рукою і враз відскакую на кілька кроків назад: дід Яків виймає вужа. Живого, чорного вужа, що вигинається в його руках слизьким, довгим, круглим, як патик, тілом і сичить, як гусак.

— Чого злякався, не бійся!.. Він нічого лихого не вдіє...

З острахом уступаюся ще більше назад і бачу здалека, як дід Яків пускає вужа в траву.

— Нате дрючка, діду, забийте його! — кричу.

— Нащо ж його забивати? — спокійно відказує дід Яків. — Нехай собі живе. На те його й створено, щоб жив. Це ж тільки твій дядько Василь вибиває боже створіння. Візьме ту гемонську рушницю і пішов дичину нищити, немов би не має чого їсти. Цілі сакви тої пташини набиває. А нащо, спитати б? Га? А я тобі ще щось приніс, дивись!

І дід виймає з-за пазухи якусь пташину. Сіреньку, з жовтим довгим дзюбиком.

— Якось я тобі торішнє кубельце приніс — пригадуєш? Таке, на довгій галузці причеплене, як рукавичка. Оце ця пташина, щоб ти

знав, такі кобельця робить. На, подивись!

Я підхожу, беру з дідових рук пташку й оглядаю її.

— Не души тільки так... Ач яка! Носочок жовтенький, сама маленька така, а диви-но, які кубла робить! Над самісенською водою у верболозах гніздечко в'є, ніяк не вступишся до нього. Лежать у ньому малі пташенята й гойдаються на галузці... Ну, пусти вже її, хай летить. У неї діточки малі там залишилися, чекають.

Я дивлюся на пташку й мені шкода пустити її — така маленька, з жовтим дзюбиком.

— Пусти, пусти! Нехай собі летить... Коли захочеш, якого завгодно птаха принесу тобі... Пусти!

Я розтулюю пальці, і пташка, скрикнувши, пурхає, летить якимось косо вбік і зникає в густій траві.

— А чому вона робить гніздечка над водою? — питаю.

— Тому, щоб не напав на неї якийсь звір або людина. Хитра вона.

— Щоб не з'їв її? — допитуюся.

— Щоб пташат не видрав.

— А кицька теж не дістане її?

— І кицька не дістане.

— А чому кицька миші їсть?

Дід Яків всміхається.

— На те вона й кицька, щоб миші їла.

Усе він знає, дід Яків. Що не поспитай, на все відкаже.

Але хіба це все, що приніс із лісу дід Яків! У нього й губ різних повна юзубенька, і зелене зілля від болю голови, і кусень сучковатої старої груші на палицю дідуневі, і лісові ягоди в кошелі, і торба чорних в'юнів, що шамотять, мов гади.

— Ну, грай собі на здоров'я на дудці, а мені тютюну не забудь принести, — каже дід Яків і човгає ногами до своєї хижки.

Цікава ця хижка в діда Якова. Маленька, тиха, стоїть собі в затінку двох височезних осокорів і таємниче позирає в сад двома маленькими віконцями. Зайти до діда в хижку нікому не вільно. Не любить дід Яків, коли до нього хтось приходить. Страх, як не любить! Бурчить і лається. А жінкам — то тим просто наказано заходити до нього в хату.

Коли котрась із дівчат приносить йому їсти з кухні, то стане під вікном, постукає і гукне: „Діду Якове, їсти приніс!“ Поставить близнята на призьбі й мерщій іде собі геть.

Коли дід Яків у хаті, вийде, з'їсть і поставить на призьбу горнятка. Коли нема вдома, стоять ті горнятка аж доти, доки не прийде дід. Часто трапляється, що Жук, Сірко або Бровко, гуляючи в саду, нанюхає горнята, поскидає покришки й поїсть дідову страву. Але дід Яків ніколи за те не гнівається.

— Із'їв мій обід? — говорить він до Жука, що, ласкаво помахуючи кудлатим хвостом, пильно дивиться дідові в очі. — Ач який! Ну, гаразд... Я вже ягід наївся.

Двері в дідову хату завжди відчинені. Але ніхто не посміє туди зайти — бояться. Хіба один мій дідусь, коли захоче поговорити з дідом Яковом про погоду, про врожай, про те, чому пшениця цього року стекла, або чому бджола не хоче роїтися...

А цікаво в дідовій хаті. Заходиш (я крадькома, коли не було діда вдома, таки заглядав туди) і серед густих зелених сутінків, мрійних і фантастичних, бачиш якісь пеньки, колоди, корчаги, сучки, дивовижну кору дерев, сухе лико, губки, рогозу, клоччя, коріння, якісь обрубки дерева, якісь гладущики з бо-знає чим — чого-чого тільки не було в дідовій хаті! Пахне там старим порохом і давньою вогкістю, табакою і якимсь чудним запахом сухого коріння та болотяного зілля, що виглядало з-за сво-лока. Цим зіллям і корінням дід Яків лікує всіх людей на хуторі, лікує мою бабуню, як болить їй голова, лікує всю худобу, яка тільки є в дідуневому господарстві, лікується і сам.

Дід Яків взагалі людина необмеженого знання і досвіду. Хто може сказати в цілому хуторі, що завтра буде: погода, чи негода? Ніхто, як дід Яків.

— Не можна косити завтра, дощ буде. Горобці в пилу купаються і бджола дуже гуде.

Або:

— Година завтра буде: в'юни кидаються в канаві.

Він і про врожай вам скаже.

— Буде врожай. Великий буде врожай. Хру-

щів на весні велика сила була.

І все він знає. І на всі руки майстер.

— Золоті в нього руки! — говорить про діда Якова мій дідусь. — Та ось біда — старий уже став, нездужає сокири в руки взяти. А колись було — чого тільки не робив дід Яків! І тесля був, і столяр, і швець, і римар — чого-чого тільки не вмів робити старий дід Яків. Вітряка мені поставив, возів понаробляв стільки, що на десять літ вистане їздити, колеса гнув, робив голоблі, шлеї, хомути, столи, шафи... Всі меблі в хаті, всі вулики на пасіці — все його робота. А ложки, відра, ковганки, корці, миски, ночви, діжі, лопати!... О, золоті в нього руки були!..

Якось, пригадую, зіпсувався і став старий дідунів дзигар. Кукав-кукав на стіні в їдальні і став. Прийшов дід Яків, подивився, покопирсав шилом у середині, посопів і пішов. А за кілька днів приніс новий годинник, увесь із дерева зробив. Вподобався годинник той моєму татові, коли приїхав був у гостину до дідуня, забрав його з собою. Довго висів він у нас, покіль не зламалися якісь зубці в колесах, а тоді віддав його татко до музею разом із двома корцями, різьбленими тонким орнаментом. Перед тими корцями підчас оглядин музею довго простоюють тепер артисти-малюрі й перемальовують із них орнаменти в свої альбоми...

До діда Якова частенько прилітав звідкись старий чорний крук. Прилетить було, сяде ко-

до хати; роззявить рота й кричить:

— Кра-кра-кра!..

Бере його дід Яків на руки, голубить, пестить, пригортає до грудей, годує хлібом, ніжно розмовляє.

А коли нема вдома, крук летить на хату, сідає на димарі й чекає. Чекає довго, покіль не прийде дід Яків.

Старий цей крук. Такий же старий, як і сам дід Яків. Старий і сердитий. Якось хотів я був його погладити по голові. Роззявив крук дзьоба й був би вхопив мене за палець, коли б не дід Яків. Нікого не підпускає до себе старий крук, окрім діда Якова.

Одного разу я чув, як дід Яків, пестячи старого крука, говорив:

— Так, так — старі вже, зовсім старі ми з тобою стали, круче!

— А скільки йому літ, діду? — спитав я.

— Скільки? Або я знаю, скільки! Певне стільки ж, як і мені.

— А вам скільки?

На це питання ані сам він, ані хто інший в цілому світі точної відповіді дати не може.

— Може дев'ятдесят, а може й сто, — відказує дід Яків. — Не був на своїх хрестинах.

Уривцем підслухуючи іноді розмови мого дідуня про діда Якова, я знав, що тридцять літ тому прийшов до нього старий дід, назвав себе дідом Яковом і попросився жити за кусень хліба. Згодився на це мій дідусь, прийняв його. Збудував собі дід Яків хижку в саду й від тої

пори живе в дідуня. Знав ще я, що в діда Якова була колись своя хата й своя господа, була жінка, були й діти, але куди все те поділося, про те ніхто в цілому хуторі сказати не міг.

Якось одного дня, коли дідусь, бабуня і я сиділи при сніданку, прийшла Мокрина й повідомила, що до діда Якова прийшов син.

— Іще що вигадай! — обізвався дідусь. — Який там син до лиха?

— А ніхто ж, як він. Кличе діда татом і молить-благає перейти до нього жити.

— Звідки ж він узявся? — здивувався дідусь.

— Або я знаю звідки? Такий поважний, статечний... Сам уже на діда виглядає.

Швидко зірвався я з місця і чим-дуж понісся до дідової хати.

Дід Яків сидів на призьбі, коло ніг його, звернувшись бубликом, лежав Сірко, а якийсь поважний, літній уже чоловік із сивиною у вусах, у новій свиті, в білій домотканій сорочці і добрих господарських чоботях, стояв без шапки перед ним, ловив його руки й гаряче благав:

— Ходіте, тату! Годі вже вам по чужих людях, по світу хилитися!.. Богом прошу вас: ходіте, тату...

Здивовано дивився на нього дід Яків і ніяк не міг збагнути, чого від нього хоче цей чоловік, що раптом невідомо звідки об'явився тут і на підставі якихось, зовсім йому незрозумілих прав зве його не дідом Яковом, як

усі, а якимсь чудним і чужим словом: тато.

Пробув той чоловік на хуторі увесь день до вечора й ні з чим пішов собі геть. Так і не вдалося йому вблагати діда Якова залишити свою похмуру хижку в тихому затінку під двома високими гиллястими осоками.

Якось перед жнивими приїхав із міста на хутір мій дядько Василь і привіз із собою якогось високого добродія в окулярах, якого всі називали „пан-інженер“. Я знав, що мій дядько теж інженер, але що то значило — то го не розумів.

Завжди, коли бували гості в дідуня, вечірній чай пили в саду в альтані. Так було й цього разу.

Пам'ятаю, сидів я при столі, з зацікавленням розглядав окуляри „пана інженера“ і слухав, як дідусь, дядько Василь і пан інженер гаряче про щось говорили, пересипаючи розмову словами: „залізниця“, „осушка“, „стація“, „прочистка“ і ще якимись дорослими, мені зовсім незрозумілими виразами. В той час, коли відбувалася ця розмова, на доріжці саду показався дід Яків.

— Грицю, а Грицю! А йди-но сюди, побачиш щось! — ставши оподалік, закликав мене дід.

— А-а, дід Яків! — гукнув з альтани дядько Василь. — Доброго здоров'я, діду! Живі ще, здорові?.. А що там маєте таке цікаве?

— А вже щось маю, — таємниче відказав дід Яків. — Іди ж бо, Грицю.

Я зірвався з місця і притьмом підбіг до діда.

— Дивися, сину, що я в лісі спіймав.

І він показав мені якесь маленьке звірятко, що його тримав рукою при голові. Звірятко перелякано зиркало блискучими оченятами й ворушило довгим пухнатим хвостом.

— Не зачіпай тільки, кусає, — попередив дід Яків. — Диви-но, яке... Сам не знаю, звідки таке взялося. Скільки на світі живу, такого не бачив іще.

З альтани вийшов дядько Василь і наблизився до нас.

— А покажіть-но, що там у вас таке, діду... О-о, а де ви його спіймали? Це ж горностай, дуже рідке звірятко... Яким-таким дивом воно опинилося тут?.. Дивіться-но, тату! — звернувся він до дідуся.

З альтани всі вийшли, обступили діда Якова й почали розглядати звірятко.

— Так, так! — говорив дядько Василь. — Справжній горностай... Дайте-но мені його, діду.

— А нащо? — спитав дід Яків.

— Це рідке звірятко... З його шкірок царські мантиї роблять... Нащо — питаєте? А ось протримаю в клітці до зими, а взимі, колиски не з себе цю шерсть і стане білий, заб'ю і клоччям шкіру випхаю...

— Клоччям? — підхопив дід Яків. — Не дам!..

— Я заплачу вам за нього, діду... Ось маєте...

І дядько Василь вийняв із кишені карбованця.

Дід Яків призириливо глянув на монету, відвернувся і мовчки пішов геть.

— Я ще вам надбавлю одного! — крикнув дядько Василь.

Дід Яків навіть не озирнувся. Він ішов, тяжко гупаючи чобітьми по доріжці, й сердито бурчав:

— Ключчям, каже, напхаю... От тобі й рідке звірятко!.. А що буде, коли ми зачнемо з рідких звірят здирати шкіри і ключчям їх напихати?.. Я ось дев'ятьдесят чи сто літ на світі живу і вперше бачу такого, а він — ключчям, каже, напхаю... Іди собі до Бога та швидше тікай! — сказав дід Яків і пустив звірятко в траву.

Високо підстрибуючи, горностаї швидко подався до лісу.

Дід мовчки подивився йому вслід, постояв, попакав дюльку й попростував до своєї хижки. Сів на призьбі, дістав сопілку з-за пазухи й почав грати.

Боже, як грав дід Яків! В пам'яті моїй не затрималося ні одної з тих мелодій, які колись я чув від діда Якова, але коли б це можливо було, дав би не знати що, щоб іще хоч раз послухати тих тихих, як дитячий сон, чарівних, як казка, чистих, як голубінь неба, простих, як душа природи, журних дідових пісень...

На другий день по приїзді дядько Василь із паном інженером ходили на болото, щось там оглядали й того ж таки дня ввечері від'їхали до міста. А за кілька днів вони повернулися вдвох назад, привезли з собою кількох техніків і скрині з якимись інструментами та дивним

приладдям до них, розмістили все те в садовому шпихлірі й почали щоднини виходити на багна. Цілими днями, від раннього ранку до пізнього вечора, робили вони щось на тих багнах, а коли приходила неділя або свято, брали з собою псів і рушниці, обвішували себе саквами та ладівницями і йшли на лови. Цілий день з болота долітали до хутора вибухи стрілів, а над вечір вони верталися і приносили з собою цілі гори набитої дичини: довгоносих вівчариків, водяних курочок, лисок, куличків, чирок, крижаків, перепелиць.

Одної неділі, коли на світанні вони виходили на лови, дід Яків стояв оподалік, сердито позирав на них із-за хашів і бубонів під ніс:

— У-у, анахтеми!.. Бога нема у вас... Вистріляють усе, винівечать, винищать і з божої краси мертву пустелю зроблять... Анахтеми! Іроди кляті! Гаспидські сини, побий вас година лиха!.. Нехай вас грім божий скарає!..

І він без краю лаявся та кляв.

Ловці зібрались і пішли на болото, а дід Яків постояв іще трохи, післав їм услід кілька страшних проклонів і сердито помандрував до своєї хижі.

Того самого дня, коли над вечір я вернувся додому з левади, де, прислухуючись до далеких стрілів на болоті, пахкав на все горло і шпурляв камінцями в горобців, я застав якийсь незвичайний рух. Ловці вже були вдома і про щось жваво, гаряче і збентежено говорили. А дядько Василь бігав по ганку, схвильовано

розмахував руками і, зупиняючись перед діду-
нем, сердито кричав:

— Це вже чорт зна що таке! Це вже ні на
що не похоже!.. І навіщо ви тримаєте у себе
цього божевільного діда, хотів би я знати,
цього старого йолопа, що на старості літ уже
в голову зайшов!.. Ось вам!.. Маєте!..

Не здаючи собі справи з того, що чув, але
догадуючись, що мова йде про діда Якова, я
нашорошив вуха і нарешті поволі зрозумів усе.

А вийшло ось що. Коли техніки й інженери
були на полюванні, дід Яків узяв сокиру, пі-
шов у садовий шпихлір, де переховувалися
інженерські інструменти, і, не зважаючи на
неділю, порубав їх на дрізочки. Рубав він їх
так люто, що не залишив цілої ані одної рур-
ки, ані одного колісця, ані одного скельця.

Я побіг шукати за дідом Яковом.

— Кого шукаєш? — спитав мене парубок
Охрим, побачивши, що я зазираю здалека
крізь відчинені двері до дідової хати.

— Діда Якова шукаю.

— Еге, не шукай! Нема вже діда Якова.

— Як нема? А де ж подівся?

— Його на збірню повели. Не чув хіба, якого

лиха тут накоїв? Арештували діда Якова, в
остріг його посадять...

— В остріг?

Як грім з ясного неба, вразила мене ця не-
сподівана вістка. Дід Яків і тюрма. Ці два
поняття зовсім якось не в'язались в моїй го-
лові.

Вечір пройшов неспокійно. Інженери післа-
ли кудись гонця з телеграмою, комусь щось
писали, довго й голосно радилися. Я вже за-
сипляв, коли ще чув гамір їхніх голосів.

Проснувшись ранком другого дня, я почув
від Мокрини страшну новину, що сильно вра-
зила моє дитяче серце: дід Яків уночі помер
на збірні.

Вдень діда Якова привезли із збірні й по-
клали в його хижці.

Я боязко ходив побіля дідової хати, загля-
дав здалека крізь вікна до середини, але зай-
ти туди не відважувався. А техніки й пан
інженер, чекаючи на нові інструменти з міста,
по які післали туди Охрима, походжали в са-
ду, весело реготалися і нарешті, не маючи
що робити, нарадилися йти на лови. Поскли-
кали псів, понадягали на себе ловецькі строї,

пообвішувалися саквами та рушницями і весело рушили до лісу.

В цю мить прилетів до дідової хати старий крук. Залетів до хати, вилетів і, сівши на комині, почав голосно крякати:

— Кар-р!.. Кар-р!.. Кра-а!..

— О! А це ж що ще за напасть така? — сказав дядько Василь, проходячи з мисливцями попри дідову хижу. — Прилетів сюди нову біду накликати? Ось я тобі, голубчику!..

І, швидко захопивши рушницю з плеча, наставив її проти крука, націлився і стрілив.

Широко розляглася лісом перелякана луна і розбіглася далекими відголосами по болотах, левадах і сіножатях.

— Крук змахнув крилами, підскочив і, впавши на хату, мовчки скотився по солом'яній покрівлі на землю.

Дядько Василь підійшов до нього і нахилився. І тільки було намірився піднести його з землі, як старий крук скрикнув, роззявив скривавлений дзьоб і що-сили дзьобнув його за палець.

— У-у, сатано! — закричав дядько Василь, захопив крука за крило і, широко розмахувши ним у повітрі, вдарив об рушницю.

Потім підніс угору неживого крука й показав його ловцям.

— Ач, чорний який! Як сажа. А вкусив як бестія! Аж кров пішла...

І кинув крука в кущі.

— Ну, йдемо... Шкода часу дорогого...

Ловці пішли. А я стояв, прислухувався до моторошної тиші, що стояла побіля мене, і з жахом поглядав то на німу дідову хижу, то на кущ, в якому лежав чорний, заплямлений кров'ю, неживий крук.

Діда Якова на другий день поховали в лісі біля болота. Закопали в землю, насипали над ним могилку й поставили березовий білий хрест.

Дівчата, для яких дід Яків за життя був таким пугалом, повісили на хресті величезний вінець із лісових квітів, задумливо постояли над могилою і розійшлися.

А чорного крука я витяг із кущів, поклав у дерев'яну коробку від цигар і, співаючи похоронних пісень, закопав у городі...

* * *

Багато часу втекло від тої пори. Давно вже померли мій дідусь і моя бабуня. Нема вже поміж живими й мого дядька Василя.

Там, де жив я колись серед загадкової тиші вікової пущі, давно не ступала нога моя, і тільки зрідка, переїжджаючи залізницею, я вихилився з вікна вагону і довго з сумом роздивлявся навкруги, пригадуючи собі, як дивний сон, давноминулі часи золотого дитинства.

Ніщо вже тепер не нагадує там колишньої краси тихого дідуневого хутора. Там, де було болото, стоять тепер зелені луки, посеред яких ліг довгий залізничий насип, а там, де був колись дідунів дім, стоїть покрита червоною дахівкою залізнична стація. Вдень і вночі розлягається в повітрі пронизливий свист паровиків, і довгі поїзди везуть в один і в другий бік грубі колоди вікового лісу. Пущу, що лякала колись мене своїм шумом, вирубано до пня й голий степ стоїть на тому місці. Не чути там гудіння болотяних бугаїв, нема диких качок, вівчариків, дремлюг, давно зникли й сажалки з хвостатими ополониками. Тільки горлиця іноді залетить сюди і, сівши на деревині, що де-не-де ще зосталася на місці вікової діброви, журно заворкує серед голих сумних просторів та іноді вночі серед росяної трави за дере самотній деркач. Нема вже там комишів, зачахли й очерети. І не пізнати того місця, де поховано колись старого діда Якова: хреста давно нема, стерся і горбок над його мо-

гилою. І вже ніщо, куди не кинеш оком, не нагадує тепер тиші чудової казки, що недавно ще там жила й раптом без сліду навіки зникла...

Свист паротяга та гуркіт коліс. Гуркіт коліс і свист паротяга. І голий степ навколо.